

Okunuşunun 120. Yılında Eski Türk Yazıtları ve Türk Runik Bibliyografyasında Son Durum

Erhan AYDIN

Eski Türk yazıtlarından ilk söz eden Alaaddin Atamelik Cüveynî'dir. Cüveynî *Tarih-i Cihan-güşa* adlı eserinin "İdikut'un Soyu ve Uygur Şehirleri" bölümünde Ordu Balık'ta yazılı taşlar bulunduğundan bahseder. Bu yazıtın üç dilli I. Karabalgasun Yazıtı olduğu sanılmaktadır (Öztürk 1999: 102-103). 1675 yılında Nicolaie Milescu (1636-1703), Rus çarı Aleksî Mihayloviç'in elçisi olarak Çin İmparatorunun sarayına giderken Yenisey Irmağı civarında bazı kaya yazıtları görür ve tasvir eder. S. U. Remezov ise 1697 yılında yayımladığı Sibiryâ Atlası'nda bazı Yenisey Yazıtları'nın resimleriyle yazıtlar hakkında bilgi verir. Eski Türk yazıtlarıyla ilgili bu ilk bilgilerden sonra 1709 Poltova Savaşı'nda Ruslara esir düşen İsveç subaylarından P. T. von Strahlenberg ile D. G. Messerschmidt 1721 yılında Uybat Irmağı yakınlarında bir yazıt bulurlar. Bu ilk yazıt daha sonra E 32 olarak numaralandırılacak ve yazıtta Uybat III adı verilecektir (Temir 1991: 38-40), (Sertkaya 1988: 304). Yenisey bölgesindeki yazıtlar ile ilgili çalışmalar devam ederken 1889 yılında Rus Coğrafya Kurumu adına Moğolistan'a giden N. M. Yadrintsev Moğolistan'ın başkenti Ulan Batur'a yaklaşık 360 km. batıda, Koşo-Çaydam Gölü yakınında, daha sonra Bilge Kağan ve kardeşi Kül Tegin adına dikildiği anlaşılan, iki büyük taş bulur. 1897 yılında ise Y. N. Klements, Moğolistan'ın başkenti Ulan Batur'un yaklaşık 60 km. doğusundaki Nalayh kasabasına yakın Bain-Tsokto denilen yerde iki taştan oluşan Tonyukuk Yazıtı'nı bulur. Bu ilk keşiflerden sonra yeni yazıtlar bulunur ve bulundukça yayımlanmaya devam edilir.

Hem W. Radloff hem de V. Thomsen eldeki mevcut fotoğraflardan hareket ederek metinlerin dilini çözmek için büyük çaba sarf ederler. V. Thomsen 25 Kasım 1893'te harflerin ses değerlerini çözmeyi başarır ve ilk çalışmasını 15 Aralık 1893 tarihinde "Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'énisséi, notice préliminaire" (*Bulletin de Académie Royale des Sciences et des Letters de Danemark*, s. 285-299) adıyla yayımlar. Dolayısıyla 25 Kasım 2013 günü eski Türk yazıtlarındaki harflerin çözülüşünün 120. yılı olmaktadır.

Eski Türk yazıtları bugün Moğolistan, Yenisey (Tuva, Hakasya), Altay (Dağlık Altay), Kırgızistan (Talas), Kazakistan ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde

ya ilk dikildiği veya tesis edildiği yerde ya da müzelerde bulunmaktadır. Çok çelişkili bilgiler bulunmakla birlikte tam sayısının 500 civarında olduğu söylenebilir. Tam sayısının bilinmemesinin çok farklı nedenleri vardır. Örneğin bazıları hakkında bilgimiz olmakla birlikte bugün nerede olduğunun bilinmemesi, her geçen gün yeni yazıtların bulunması, yeni yazıtlar buldukça özellikle Rus araştırmacıların bunları gizlemek gibi tuhaf tutumları, özellikle Rusya'daki müzelerde bulunan yazıtların sürekli yerlerinin değiştirilmesi vs.

Son yıllarda Moğolistan'da bulunan çalgı yazıtı, 2012 yılının sonlarında Tang devrinin başkenti Chang'an (Xi'an)'de bulunan 17 satırlık Uygur prensine ait Çince ve eski Türkçe yazıt ile Moğolistan'ın başkenti Ulan Batur'un 400 km. kadar güneydoğusunda bulunan iki büyük taş eski Türk yazıtlarının en son bulunanlarıdır. Özellikle sonuncusu hakkında bilgilerimiz çok yenidir.

1. Bibliyografya çalışmasının başlangıcı ve yapılan yayınlar:

Diğer bilim dallarında olduğu gibi Türk dili araştırmalarında da bibliyografyanın önemi çok büyüktür. Türk dili üzerinde yapılan çalışmalara bakıldığında Türk runik metinleriyle ilgili çalışmaların daha fazla olduğu görülecektir. Türkiye dışındaki araştırmacıların özellikle eski Türkçe ile ilgilenmesi bunda büyük etkindir. Bu bakımdan, bu alanda çalışma yapacak araştırmacıların hem tekrara düşmemeleri hem de daha önce yapılanları görmeleri oldukça önemlidir. Bu nedenle bibliyografyalara her zaman ihtiyaç duyulmuştur. Bibliyografyalarda sadece çalışmaları sıralamak pek bir işe yaramaz. Kullanıcının daha rahat yararlanabilmesi için başta konu dizini olmak üzere çeşitli dizinler hazırlanması gerekir.

Bilindiği gibi Volker Adam, Jens Peter Laut ve Andreas Weiss tarafından hazırlanan ve 2000 yılında yayımlanan *Bibliographie alttürkischen Studien* adlı kitapta Uygur dönemini kapsayan yayınlar bir araya getirilmişti. Bu yayının ardından J. P. Laut 2000 yılına kadarki gözden kaçanlarla sonraki yıllarda yayımlanan çalışmaları çeşitli yazılarla eklemiş ve tam bir Uygur bibliyografyası hazırlamak için epeyce gayret sarf etmiştir. 2008 yılında yayımlanan *Türk Runik Kaynakçası* adlı kitabı hazırlarken bu kitabın sistemini örnek almış ve kimi zaman J. P. Laut ile görüşerek fikirlerine başvurmuştu. Yazar ve konu dizinlerinden başka, dergi, yıllık, seriler ve adları kısaltılmış eserler dizini ile Türkçe dışında yazılmış eserleri Türkçeye çevirenler dizini ile birlikte dört farklı dizinden oluşan *Türk Runik Kaynakçası*'nda toplam 2337 yayının künyesi bulunmaktaydı.

Bilişim sistemlerinin yaygınlaşmasından önce Çin, Japonya, Kore, Moğolistan gibi ülkelerdeki çalışmalardan Batı dünyasının çok fazla haberdar olduğunu söylemek güçtür. Aynı şekilde bu ülkelerdeki bilim adamlarının da Batıdaki yayınlardan habersiz kaldıkları söylenebilir. Bu ülkelerden Japonya'da yapılan

çalışmalar daha önce Türkiye’de yayımlanan bir makale ile bildirilmişti. Bu çalışmada Japonca olan kaynakların Türkçeleri de verilmişti (Hayaşi –Hiroşi 1985). Moğolistan’daki çalışmalar ise Osman F. Sertkaya tarafından yayımlanmıştı (Sertkaya 1982).

Türk runik metinleri üzerinde birçok kaynak eser yayını yapan eski Sovyetler Birliği’ndeki çalışmalardan yine Batı dünyasının habersiz kaldığını söylemek mümkündür. Talât Tekin’in Sovyetler Birliği Dönemindeki yayınları tanıtan “Sovyet Rusya’da Savaşın Sonra Türkoloji Çalışmaları” (Tekin 1959) adlı makalesi de oldukça önemlidir.

Türk Runik Kaynakçası’nın yayımından yaklaşık 2 yıl sonra *Turkish Studies* dergisinin Fall 2009 (vol. 4/8, s. 552–575), sayısında “Türk Runik Kaynakçası’na Ek I” adıyla yeni ekleme yapmıştık. Bu eklemede hem gözden kaçan yayınlar hem de yeni çıkan yayınlar bir araya getirilmişti. Bu çalışma ile *Türk Runik Kaynakçası*’na 232 yeni çalışma daha eklenmiş olmaktadır.

2010 yılında İstanbul’un *Avrupa Kültür Başkenti* olması dolayısıyla düzenlenen etkinliklerden biri olan “Ötüken’den İstanbul’a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010) Sempozyumu”nun hazırlık çalışmaları esnasında Mehmet Ölmez’in, bibliyografyanın yeni baskısını yapma önerisi üzerine, sempozyum gününe yetiştirebilmek için yoğun bir çalışma ile bibliyografyanın yeni baskısını yapma imkânı bulduk. Bu kez Mehmet Ölmez’in önerisiyle adını *Türk Runik Bibliyografyası* (genişletilmiş 2. baskı) olarak değiştirdik ve Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi’nin 61. kitabı olarak 2010 yılının Aralık ayında İstanbul’da yayınlandı.

26–29 Mayıs 2010 tarihlerinde Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından Ankara’da düzenlenen “Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 yıl sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl” konulu *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumuna* “Orhon Yazıtları’nın Uygurca Çevirisi ve Çin Halk Cumhuriyeti’ndeki İlgili Çalışmaların Genel Bir Değerlendirilmesi” adlı bildiri ile katılan Erkin Ariz, bildirisini (yayımlanmamışken) vererek bibliyografya çalışmasına büyük bir katkıda bulunmuştu. Ariz bu çalışmasında Çin’deki bütün kaynakları bir araya getirmiş, hem Çin karakterleriyle hem de Latin harfleriyle vermişti. Biz buradaki yayınları bibliyografyaya aktarırken Ariz’in verdiği Çince yazım yerine pinyin sistemiyle Latin harfli biçimlerini vermiştik.

Türkiye’de Türk runik metinleriyle ilgili önemli toplantı ve sempozyumlardan biri 18-20 Kasım 2009 tarihleri arasında Afyonkarahisar’da düzenlenmiş ve sempozyumun bildiri kitabındaki yayınlar *Türk Runik Bibliyografyası* (genişletilmiş 2. baskı)’na eklenmişti. 26-29 Mayıs 2010 tarihlerinde Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından Ankara’da düzenlenen “Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 yıl sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüz-

yıl” konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi ve Marmara Üniversitesinin ortaklaşa düzenlediği “Ötüken’den İstanbul’a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010) Sempozyumu” nun bildiri kitapları yayımlandı. Bu son iki sempozyumda sunulan bildiriler bibliyografyanın yeni baskısında yer almamaktadır.

Bibliyografyanın bu yeni baskısında bazı değişiklikler yapılmıştı. Örneğin Rus bilim adamlarının adları, makale veya kitaplarda daha çok baş harfleri ile kısaltılmakta, neredeyse adları hiç yazılmamaktaydı. Kitabın ilk baskısında da genellikle baş harfleri ile verilmişti. Bu kez adlarının tamamı verilerek adın baş harfleriyle yazılmasından dolayı oluşabilecek karışıklıklar en aza indirilmeye çalışılmıştı. Yapılan bir başka değişiklik ise başka dillere yapılan çeviri eserlerle ilgilidir. İlk baskıda çeviri, asıl yayının hemen arkasından verilmişti. Bu durumda da çeviri, o yıl yapılan çalışmalar arasında yer almamış olmaktadır. Bunu önlemek için çeviriler, çeviri yapılan tarihe yazıldı. Hem asıl hem de çevirinin sonuna numara verilerek birbirine gönderme yapıldı. Bu göndermeler sayesinde hangi çevirinin hangi çalışmanın çevirisi olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bir başka değişiklik de kitap tanıtma ve eleştirileriyle ilgilidir. Tanıtma, eleştiri yazılarının sonunda bulunan numaralarla hangi çalışmanın kaç kez tanıtıldığı, eleştirildiği kolaylıkla tespit edilmiş olmaktadır. Bibliyografyanın sonunda yazar adı, işlenen konu, süreli yayın ve eser kısaltmaları olmak üzere dört farklı dizin hazırlanmıştı.

2. Bibliyografyada gelinen son durum:

Bibliyografyaya sürekli ekleme yapılarak en azından geçmiş dönemlerde eksik yayınlar kalmaması için büyük uğraş verilmektedir. Günümüz bilişim imkânları sayesinde birçok süreli yayına internet sayesinde ulaşmak mümkündür. Ancak Çin, Japonya ve Kore’deki çalışmalara ulaşmak, alfabenin farklılığı nedeniyle, hayli zordur. Bibliyografyanın eksiksiz olabilmesi ve çalışanlara olabildiğince yarar sağlayabilmesi için kitap ve süreli yayın taraması yapmanın dışında, Türk runik metinleri üzerinde çalışmaları bulunan araştırmacıların yayın listelerini istemek suretiyle gözden kaçan yayınlar sürekli eklenmektedir. Yayın listelerini göndermek suretiyle bibliyografyaya destek veren meslektaşlarım Erkin Ariz, Takashi Ōsawa, Jaehun Jeong, Yong-Söng Li, Napil Bazılhan, Ablet Kamalov, Dmitry D. Vasilyev, Gaybulla Babayar ve Azzaya Badam’ın büyük katkıları oldu.

Türk Runik Bibliyografyası 2010 yılının sonuna kadarki yayınları kapsamaktaydı. Yeni yayınlar ekleme yapma ihtiyacı ortaya çıktı. Yapılan eklemeler her yılın sonunda yayımlanması planlanmaktaydı. İlk ekte hem gözden kaçan yayınlar hem de 2011 yılında yapılan yayınlar “*Türk Runik Bibliyografyası: Nachträge und Neuzugänge (I)*” başlığı ile uluslararası bir dergide yayımlana-

çaktı ancak derginin yayımının gecikmesi nedeniyle 2012 yılı yayınlarını da eklemek gerekti. 2012 yılı yayınları da eklendiğinde eklemeler makale boyutunu aşmakta kitap boyutuna yaklaşmaktadır. Planlanan bu ilk eklemede 2011 yılı dâhil 315 künye bulunmaktadır. 2012 yılı dâhil olmak üzere ikinci ekte ise yaklaşık 500 künye bulunmaktadır. Kitaptaki 3051 künye ile birlikte bugün itibarıyla elimizde 4000'i aşkın yayının künyesi bulunmaktadır.

Bibliyografyanın bundan sonraki baskılarında da önceki sistemin uygulanmasına devam edilecek, özellikle tespit edilen kaynakların içerdiği konuların daha da mikro hâle getirilmesi için yoğun çaba sarf edilecektir. Ancak ne kadar basılı olursa olsun, sanal hâli yani internet ortamındaki word veya pdf biçiminin daha kullanışlı olacağı da bir gerçektir. Kitabın telif haklarıyla ilgili sorunlar aşıldığında sürekli güncellenerek sanal ortama sunulabilmesi de mümkün görünmektedir. Ancak bu kez her yeni ekleme yapıldığında numaralar değişeceği için dizinlerdeki sıra da bozulacaktır. Bu nedenle belki anlık güncelleme şeklinde değil de belirli aralıklarla güncellenmesi daha uygun ve kullanışlı olacaktır.

Yukarıda sözü edilen eklemelerden sonra önümüzdeki süreçte yeniden yayımlanması için çalışmalarımız yoğun bir şekilde sürmektedir. Kitabın 2. baskısındaki eksikler ve hatalar tek tek not edilmekte ve yeni baskılar için eksiksiz bir bibliyografya hedeflenmektedir. Bibliyografyanın yeni baskısı için temel hedeflerden birisi yayımlanan çalışmanın hem orijinal harfleriyle hem de Latin harfleriyle verilebilmesidir. Çince, Korece, Japonca ve Rusça yayınlar kendi harfleriyle verildiğinde kitabın hacmi artacak ama bu ülkedeki araştırmacılar için daha kullanışlı olacaktır.

Türk runik bibliyografyasının eksiklerinin giderilmesi ve sürekli güncelenebilmesi için bu alanda çalışan bilim adamlarının yeni çalışmaları yayımlandıkça erhana@erciyes.edu.tr veya ayerhan@gmail.com e-posta adreslerine göndermeleri eksiksiz ve güncel bir bibliyografyaya önemli ölçüde destek sağlayacaktır.

3. Kaynakça

Adam, Volker - Jens Peter Laut - Andreas Weiss (2000), *Bibliographie alttürkischen Studien*, Wiesbaden: Harrassowitz.

Arezi, Aierken (2011), "Orhon Yazıtları'nın Uygurca Çevirisi ve Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki İlgili Çalışmaların Genel Bir Değerlendirilmesi", Ülkü Çelik Şavk (ed.): "Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl" Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, c. 1, 55-70.

Aydın, Erhan (2008), *Türk Runik Kaynakçası*, Çorum: KaraM.

Aydın, Erhan (2009), "Türk Runik Kaynakçası'na Ek I", *Turkish Studies, Internatio-*

nal Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 4/8, (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), 557-580.

Aydın, Erhan (2010), *Türk Runik Bibliyografyası* (Genişletilmiş 2. baskı), İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 61.

Hayaşi Tooru - Umemura Hiroşi (1985), Haberler: Japonya'da Göktürkler ve Uygurlarla İlgili Olarak Japonca Yayımlanan Araştırmaların Bibliyografyası, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1985, 211-254.

Öztürk, Mürsel (1999), *Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Sertkaya, Osman F. (1982), "Köl Tigin Kitâbesinin Dikilmesinin 1250. Yıl Dönümü Dolayısı İle Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ndeki Köktürk Harfli Metinler Üzerinde Yapılan Arkeolojik ve Filolojik Çalışmalara Toplu Bir Bakış", *Türk Kültürü* 21/234, 1982, 747-756. Aynı yazı: *Belleten* 47/185, Ocak 1983, 67-85.

——— (1988), "Eski Türkçe (Göktürkçe ve Uygurca) Araştırmacıları Olarak Wilhelm Radloff", *Türk Dili* 444, 303-317.

Tekin, Talat (1959), "Sovyet Rusya'da Savaşın Sonra Türkoloji Çalışmaları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1959, 379-406.

Temir, Ahmet (1991), *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri* (Hayatı-İlmî Kişiliği-Eserleri), Ankara: Türk Dil Kurumu.